

קשת של פעילויות מגוונות

סטודנטים

כבר מתחילת אוגוסט החלו אצלנו דיונים על "מבצעי שמחת תורה". חג שמחת תורה שנחוג ברוב עם בבית-הכנסת הגדול במוסקבה, נעשה במרוצת השנים האחרונות להפגנה יהודית מרשימה. על כן חשוב היה למצוא צורה נאותה שבה תופגן ביום זה הסולידריות של יהודי ארצות-הברית עם יהודי בריתיהמועצות. ה-25 סברו שלשם כך מן הראוי לגייס סטודנטים יהודים.

אחוז הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות ארצות-הברית היה גבוה מאוד, אך רוב רובם של 300,000 הסטודנטים היו רחוקים מכל פעילות יהודית, חסרי תודעה לאומית ומנוכחים למורשת היהודית. בדור הצעיר של יהודי ארצות-הברית התגלה תהליך מדאיג. מלבד הנוער האורתודוקסי, שהיה במיעוט, הקשר של צעיר יהודי ממוצע ליהדות הלך ונחלש במהירות אחרי הבר-מצווה והגיע לסיומו עם הגיעו לאוניברסיטה.

הצעירים והצעירות היהודים באוניברסיטאות נסחפו עם הזרם הכללי של הסטודנטים האמריקנים. רבים היו פעילים בתנועות מחאה נגד מלחמת וייטנאם, שהיו במובן מסוים גם תנועות של התמרדות נגד החברה האמריקנית הממוסדת. גם בין הביטניקים לא נפקד מקומם של היהודים, שניתקו כל קשר עם הוריהם. הפחות קיצוניים שבו בהדרגה אל הקהילות, לאחר שסיימו את הלימודים או כשהתחילו לעבוד ולהקים משפחה. בני-יורק היתה, אמנם, קבוצה פעילה מאוד ובראשה יעקב בירנבאום וגלן ריכטר. אך קבוצה זאת, שקראה לעצמה Student Struggle for Soviet Jewry, היתה מיליטנטית, קולנית ואנטי-ממסדית עד מאוד. לזכות ה-S.S.S.J. ייאמר שלא פעם ידעו חבריה ליזום הפגנות והופעות אחרות שבעזרת "גימיקים" זכו לפרסום די רחב. לפעמים, כאשר הגזימו, גרמו קצת צרות. קבוצה זו, שכמעט כל אנשיה היו חובשי כיפות, היתה קטנה מאוד בתוך ים גדול של נוער יהודי בניו-יורק רבתי.

מכל מקום, רק מספר מועט של צעירים התגייס לפעילות מתמשכת למען יהודי ברית-המועצות.

בני ברית היה הארגון היהודי היחיד שפעל באופן מעשי להקמת מסגרת חינוכית-תרבותית לסטודנטים. ארגון הלל שליד בני ברית הקים ליד האוניברסיטאות מועדונים לסטודנטים יהודים, שבהם התנהלה פעילות תרבותית-חברתית בהדרכת רב צעיר, קונסרבטיבי או רפורמי. אפשר היה למתוח ביקורת על טיב

ועל רמת הפעילות ב"בתי הלל", אך, ללא ספק, היה ערך רב לקיום המסגרת, שתרמה לשמירת הזהות היהודית של צעירים רבים.

יורם דיישטיין ואני ביקרנו פעמים אחדות ב"בתי הלל" וניהלנו שיחות עם העומדים בראש הארגון. התוצאה היתה מעטה ביותר ולא הצלחנו לסחוף את הצעירים לפעילות. כאשר ה-25 פנו לרב כהאן, שעמד בראש "הלל", לארגן הפגנות כביטוי לסולידריות עם הנוער היהודי שהפגין בשירה וריקודים מול בית-הכנסת זגדול במוסקבה, שאל אותי הרב המכובד האם הפגנות סטודנטים בארצות-הברית לא יזיקו לנוער היהודי במוסקבה. לכאורה שאלה לגיטימית, אך היא ביטאה, כמובן, השקפת עולם.

ארגון הסטודנטים הציונים, שהיה ארגון קטן מאד, היה פעיל למדי. העלינו בפניהם הצעה שווג'ס - ארגון עולמי של סטודנטים יהודים - ישלח שני סטודנטים יהודים מאנגליה לפעול בקרב הסטודנטים בארצות-הברית הקשורים ל"הלל". הסטודנטים היהודים באנגליה, שלא כעמיתיהם בארצות-הברית, היו פעילים מאוד למען יהודי ברית-המועצות. בהתקרב הסתיו נאות המשרד בארץ להקציב כמה אלפי דולר לווג'ס לביצוע התכנית.

ראשי ארגון "הלל" לא התלהבו מן הרעיון. הם העדיפו הרצאות של סובייטולוגים ואנשי אקדמיה על פני סטודנטים מאנגליה. לעומתם, הייתי משוכנע שסטודנטים שביקרו בברית-המועצות ועסקו בהתלהבות בגיוס דעת הקהל למען יהודי ברית-המועצות, יש בכוח סטודנטים אלה לעורר את הסטודנטים האמריקנים. רק בקושי ותוך הפעלת לחץ בלתי פוסק, שכנעתי את ארגון "הלל" להסכים להבאת הסטודנטים מאנגליה, אלא שגם כאן התבדיתי.

יורם דיישטיין לא הניח לנושא. הוא שיכנע את ארגוני הסטודנטים היהודים ליזום כנס מיוחד שיוקדש כולו להתארגנות סטודנטים יהודים למאבק למען אחיהם בברית-המועצות. לאחר חודשים רבים של הכנות אכן התקיים הכנס בשיקאגו והשתתפו בו נציגים מכמה אוניברסיטאות חשובות ומעל ל-20 קהילות.

משלחות סטודנטים לברית-המועצות

במסגרת הסכם לחילופי תרבות בין ארצות-הברית וברית-המועצות, שהופעל ב-1968, נפתחו בפנינו אפשרויות שאותן ניצלנו למטרותינו, אך מחמ"ד שמרה, משום-מה, במעטה סודיות את פרטי ההסכם ואת שמותיהם של אלה שנכללו בתכנית. עלי להודות שבתחילה חשדתי באמריקנים שהם רוצים, ככל הנראה, לנצל חילופים אלה, לפחות חלקית, למטרות ביון של ה-C.I.A. מכל מקום, כשנודע לי כי ידידי הטוב פרופ' מוריס פרידברג הוזמן על-ידי מחמ"ד להשתתף בוועדה לתכנון הפרוייקטים לחילופי פרופסורים וסטודנטים, אמר לי בפסקנות, משפנית אליו, כי התחייב לשמור בסוד את הידוע לו על פרוייקטים אלה וסירב לעזור לנו, למרות שבעבר נענה כמעט לכל פניותי.

למזלי, סייע בידי דייוויד קורן, בן הדוד של מוריס פרידברג, יוצא פולין שבשלהי

מלחמת העולם השנייה עבד באירופה בשורות גוף מודיעיני אמריקני. קורן שהיה יהודי חם, התיידד עם אנשי השגרירות הישראלית ובתוכם איתי ועם בבה. כשהכרתיו היו לו, כנראה, עדיין קשרים, שאת טיבם לא ידעתי, עם ה-C.I.A. מכל מקום, בהיותו פעיל במפלגה הרפובליקנית, היו לו מהלכים בקרב אנשי מנגנון הבית הלבן. קורן התמיד בקשריו עם השגרירות הישראלית בושינגטון, ובמרוצת השנים הגיע לביקורים רבים בישראל.

ב-1968 הצלחתי לעניין אותו, במאבק. באותה שנה יצא דייוויד קורן, שבדומה לבן דודו לימד לימודי רוסית באוניברסיטת הווארד בושינגטון, בראש קבוצת סטודנטים אמריקנים כפרופסור מדריך לביקור ארוך למדי בברית-המועצות. קבוצת הסטודנטים אורגנה על-ידי ארגון לא-ממשלתי, כביכול, בשם - International Student Exchange. הקבוצה מנתה 200 סטודנטים, רובם ממוצא רוסי, וביניהם כ-50 יהודים.

שוחחתי ארוכות עם קורן לקראת צאתו, וביקשתיו לא רק להיפגש אישית עם יהודים ולשוחח איתם, אלא להשתדל להפעיל את הסטודנטים היהודים. קורן וקבוצת הסטודנטים שלו ביקרו במוסקבה, בלנינגרד, בטביליסי בירת גרוזיה, בטשקנט, ובזרעם חזרה גם בקייב. בשובו הכין לנו קורן דיווח מפורט על המסע. הוא דיווח על המצב ה"בטחוני", וציין מעקב חמור בלנינגרד ובקייב, מעקב פחות חמור במוסקבה וקל יחסית בגרוזיה ואוזבקיסטן. הוא סיפר על פגישות עם יהודים בכל המקומות שבהם ביקרו, ודיבר בחיוב על המעורבות של הסטודנטים היהודים במגעייהם עם יהודים מקומיים. בין היתר, סיפר על צעיר יהודי, דוקטורנט משיקאגו, שרשם בספר האורחים של בית-הכנסת במוסקבה, תלונה על המצב הקשה של היהודים בברית-מועצות. סטודנט זה ואחר "נועז" יותר, נעצרו בקייב ונחקרו ובמהלך החקירה נאמר להם, שהיו מגרשים אותם אלמלא היו לקראת סוף הביקור. לפני שהקבוצה עזבה את קייב, נעשה נסיון להשאיר את קורן מאחור בתואנה, שכביכול אין מקום במטוס. אולם כעבור זמן מה הורו לו להסתלק והעלוהו למטוס.

על "סמינר" כזה ל-50 סטודנטים יהודים, אפילו לא העזתי קודם-לכן לחלום. אין לי ספק שרבים מהם נעשו לאחר-מכן פעילים בנושא לאורך שנים.

מלבד המבצע המרשים הזה הצליחו "להתברג" לפרוייקטים של חילופי סטודנטים כמה בחורים ובחורות שהיו קשורים למאבק. למשל, שני בחורים ממיניאפוליס, שאחד מהם נועם זקס, היה בנו של מכרי, הרב זקס ממיניאפוליס. הרב התקשר אלי וסיפר על מכתב שקיבל מבנו, שנעצר בקייב ונחקר ארוכות. נועם וחברו, ג'ים קרון ביקרו בשגרירות ארצות-הברית במוסקבה וגם בשגרירות ישראל. בחקירה הודיעו לו הסובייטים שהוא מגורש מברית-המועצות משום שעסק בהשמצת הארץ המארחת. לבן זוגו, ג'ים קרון לא ארע דבר, ולאחר צאתו את ברית-המועצות, הגיע לישראל ודיווח לעמיתי על מגעייהם עם יהודים בערים שבהן ביקרו.

תיירות יזומה

בסוף קיץ 1968 הגיע לניו-יורק אריה קרול, מוותיקי הקיבוץ הדתי סעד, שערך בזמנו ביקור פרטי בברית-המועצות. הוא חזר ארצה עמוס רשמים ורעיונות. שוחח עם בן-גוריון ועם שאול אביגור והעלה הצעה לגייס באופן שיטתי שליחים מטעם "נתיב", שיבקרו בברית-המועצות כתיירים. מדובר היה, כמובן, בצעירים בעלי דרכונים לא-ישראליים, שיש באפשרותם לקבל אשרת ביקור סובייטית. למימון ההוצאות של זוג השליחים הראשון, חניכי בני עקיבא בארצות-הברית, גייס אריה את הכסף בכוחות עצמו. הצלחת הביקור של הזוג הראשון הביחה את המשך הפעולה, והניחה את היסוד למבצע שהלך והתרחב ונמשך למעלה מ-15 שנים.

במקביל למבצעו של אריה קרול, שנשען על שליחי בני עקיבא, המשכנו אנו לעודד תיירות יזומה. התיירות שאירגן אריה קרול היתה בשליחות "נתיב" לצורך הקמת קשר בין פעילים יהודים בברית-המועצות לבין המשרד בתל אביב. התיירות שאנו עודדנו היתה למטרות הסברה בצפון אמריקה על המתרחש בקרב יהדות ברית-המועצות. לא תמיד היו התוצאות מספקות, אך בכל זאת הלך וגבר מספר התומכים בארצות-הברית במאבק למען אחיהם בברית-המועצות.

שמחת תורה - חג הסולידריות היהודית

כאמור, ארגון הפגנות סולידריות של יהודי ארצות-הברית במקביל לחגיגות שמחת תורה ליד בית-הכנסת הגדול במוסקבה, עמד עתה בראש מעיינינו. כבר בסוף קיץ 1968 שוחחנו עם ראשי הארגונים על הצורך לתכנן מבצע מרשים. התיירות המודרכת קצרה פירות, ובניו-יורק, בפילדלפיה ובערים אחרות בחוף המזרחי גילו הקהילות היהודיות הבנה לצורך של יהודי ברית-המועצות בתמיכה ועידוד. בפגישותי עם ראשי הארגונים הצגתי בפניהם את תפישתנו, שאכן קיימת זיקה בין ממדי ההתעוררות היהודית הלאומית בברית-המועצות ובין ההתארגנות של יהדות המערב למאבק ציבורי ומדיני להגנתה והן אף יחזקו זו את זו. מאז שיהודי ברית-המועצות חדלו להיות "יהודי הדממה" והעזו להרים את קולם, קל יותר היה במערב לגייס דעת קהל יהודית ולא יהודית. יתרה מזאת, כדי שיותר יהודים יעזו להרים את קולם ולהפגין נחישות, היה חשוב שיגיעו אליהם הדים על התגייסות אחיהם במערב. עסקתי בהסברה גם במחמ"ד. באמצעות ידידי ביקשתי שאנשי השגרירות האמריקנית במוסקבה יבקרו בבית-הכנסת בערב שמחת תורה. העברתי גם הודעה למערכות העיתונים הגדולים שעל פי הידיעות שהגיעו לידינו עמדו להתאסף המוני יהודים בערב שמחת תורה בבית-הכנסת, והיה רצוי שהכתבים האמריקנים במוסקבה יהיו נוכחים במקום. על-פי דיווחי התקשורת, ערב שמחת תורה, בבית הכנסת הגדול של מוסקבה, שברחוב ארכיפובה היה מאורע מרשים ומרגש. אולם התרגשותי גברה עוד יותר

כאשר קראתי את הדיווח של השגרירות האמריקנית במוסקבה, שהוקדש כולו "לערב הלא נשכח", כדברי מחבריו. ידידי במחמ"ד איפשרו לי לעיין בדיווח, והתירו לי לרשום מתוכו פרטים עיקריים.

על-פי הדיווח, שהגיע לידינו ממקור מהימן במוסקבה, התאספו בתחילת הערב כ-500 איש ברחוב שלפני בית-הכנסת. במשך שעותיים תמימות המשיך הקהל לזרום ללא הרף, והגיע בשיאו לעשרת אלפים אנשים. מספר המתקהלים היה אמנם דומה למספר האנשים שהתאספו שם שנה קודם לכן, אלא שהפעם היה מורגש בקהל הלך רוח מרומם משהו, יותר בטחון עצמי, יותר גאווה. על-פי דרישה תקיפה של המשטרה, שנמנעה משימוש בכח כנגד החוגגים, החל הקהל להתפזר בשקט בשעה אחת-עשרה לערך.

רוב רובם של החוגגים היו צעירים וסטודנטים שבאו במיוחד למוסקבה לחגיגות שמחת תורה מהארצות הבלטיות, מאוקראינה, מגרוזיה ומאורל. הם היו במצב רוח מצוין, ויורשה לי להוסיף - יחודי. בברית-המועצות לא היה להתקהלות כזאת אח ורע. בחגים הרשמיים, ב-1 במאי וב-7 בנובמבר, ההתקהלויות היו "מטעם", ובערב ראש השנה היו היהודים מתקהלים בקבוצות פזורות על פני העיר. ההתקהלות הספונטנית החופשית הזאת בשמחת תורה היתה, אכן, יחידה במינה.

תחת הכותרת: Manifestations of Jewishness, ציין הדו"ח את השיחות שניהלו אנשי השגרירות עם יהודים מזדמנים. הרושם שלי מן הדו"ח היה, שחמישה עד שישה זוגות מהשגרירות האמריקנית ביקרו באותו לילה בבית-הכנסת.

בדו"ח הובאו דוגמאות של הפגנת הזהות היהודית. אשה יהודיה שחשבה, משום מה, כי אחד האמריקנים הוא יהודי הטיפה לו שעליו להתגאות ביהדותו ובמורשתו התרבותית-לאומית. אמריקנית-יהודיה, הנשואה לפקיד השגרירות שאיננו יהודי ננזפה על שהיא נשואה לגוי. הצעירים סיפרו כיצד הם לומדים עברית משידורי קול ישראל או בעזרת ספר התפילה. סטודנט סיפר כיצד הוא לומד מעט תולדות היהדות בספריית לנין. פרופ' מאוניברסיטת מוסקבה, מומחה ליצירות של סלינג'ר, דיבר על שורשיו היהודיים של הסופר האמריקני, ואחר סיפר על תולדות יהודי רוסיה...

עובדי השגרירות האמריקנית הדגישו, שבשום התקהלות אחרת במוסקבה לא הזדמנה להם האפשרות לנהל שיחות חופשיות עם אזרחים סובייטים. הם הוצפו בשאלות על ישראל, על יהודי ארצות-הברית על מספר בתי-הכנסת בארצות-הברית ועל מספר היהודים בניו-יורק. הם ביקשו לדעת, האם אנשי שיחם ביקרו בישראל, אילו ספרי לימוד להיסטוריה יהודית מצויים במערב והאם אפשר, איכשהו, להשיגם במוסקבה. היו שהפגינו את בקיאותם במנהיגות האמריקנית ורבים הצהירו שהם אוהדים את ארצות-הברית.

הדו"ח מתאר את השירה והריקודים ההמוניים ומזכיר את השירים... "הבאנו שלום עליכם", "הבה בגילה", "דוד מלך ישראל", ו-"טום בלייקה". קבוצה קטנה של צעירים, ששרה בהתלהבות את שירי מלחמת ששת הימים, ריכזה סביבה בהתמדה קהל מאזינים גדול. אפשר היה לשמוע גם את השיר "ירושלים של זהב" ברוסית. אין כלל ספק, נאמר בדו"ח, שהיתה זו הפגנת סולידריות גדולה של יהודים עם יהדותם.

פרק מיוחד בדו"ח עסק בהטרדה (Harrassment). במשך הערב חדרו מכוניות ממש אל תוך ההמון המתקהל. אחדות חלפו בתוכו וחלקן נכנסו אל חצרות ברחוב. במכוניות נראו כ- 50 בריונים ("goons"). מכונית סטיישן-וואגן נעצרה מול בית-הכנסת. בראשית הערב היתה ברחוב ארכיפובה תנועה מוגברת הלך ושוב של -משאיות ריקות אל מגרש בקרבת בית-הכנסת, וברור היה שתנועתן נועדה להפריע. קהל הצעירים לא נבהל ממכוניות הק.ג.ב, ולא רק שלא הגיב בזעם, נהפוך הוא, הוא הגיב בהלצות, בבדיחות הדעת ובהתעלמות. רק במקרה אחד עלה צעיר על גג תא הנהג של משאית שנעצרה וסימן בידו את אות הנצחון. לקראת סוף הערב נפסקו ההפרעות והמשאיות נעלמו.

בתוך בית-הכנסת הבחינו פקידי השגרירות בכמה אנשי ק.ג.ב. לא יהודים, ככל הנראה, שצילמו ללא הרף בעזרת מצלמות חדישות ומורכבות ("sophisticated") את קהל המתפללים. במקרה אחד החליק "אחד הצלמים" ונפל מקצה הבמה. קהל המתפללים שלא היה מופתע, התעלם מהצילומים. הדיווח האמריקני נכתב ברוח אוהדת ובנימת הבנה למצב של היהודים שבהם פגשו באותו לילה.

עוד לפני שהגיעו הדיווחים על ארועי שמחת תורה במוסקבה, הפגינו יהודי ארצות-הברית סולידריות עם החוגגים-מפגינים במוסקבה. קרוב ל-30 קהילות בארצות-הברית וקנדה השתתפו במבצע. ארועי שמחת תורה התקיימו בראש ובראשונה בקהילות הגדולות, אך גם בקהילות קטנות ורחוקות. לא בכל מקום היתה ההשתתפות גדולה, אך לארועים היה כיוסי טוב בתקשורת הארצית והמקומית. לשליחנו יורם דינשטיין היה חלק נכבד בהצלחת המבצע.

הסולידריות ההדדית במערב ומעבר למסך הברזל נתנה למאבק תנופה מחודשת. הסולידריות ההדדית, שלה הטפנו, החדירה אט-אט תחושה של אחריות שהלכה וגברה עם השנים.

באותן שנים ידענו בוודאות שהמשל האמריקני עדיין לא מוכן "להרגיז" את הסובייטים יתר על המידה בנושא היהודי. היו לו לממשל אינטרסים חשובים יותר ביחסיו עם ברית-המועצות מאשר בעיית היהודים. הצלחנו לחזור ולהשיג תמיכה ממשית רק בקונגרס, ומשום כך גברו לעתים חששותי וספיקותי.

ארועי שמחת תורה במוסקבה וגם בארצות-הברית היו בשבילי דלק להמשך המסע המפרך. אמרתי אז לבבה, שלאחר כל המרורים גם אני שמחתי בשמחת תורה וחשתי סיפוק ובטחון, שהנה עלינו על הדרך הנכונה.